

Віг автора

Хочу висловити щиру подяку тим, без кого б ця книга не побачила світ:

Надії Михайлівні Артеменко, Березівській сільській голові, за те, що вона перша повідала про мою землячку Пелагею Яківну Литвинову-Бартош і подала ідею написати цей роман.

Оксані Анісімовій, завідувачці Землянківського громадського історико-етнографічного музею Пелагеї Литвинової-Бартош Березівської сільської ради, за допомогу у збиранні матеріалу для написання роману.

Миколі Петровичу Гурцю, краєзнавцю та поету, колишньому викладачеві Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, за допомогу і поради під час написання твору та передмову.

Андрію Петровичу Гриценку, доктору педагогічних наук, доценту, завідувачу кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, за консультації та передмову.

Також хочу відзначити підтримку в рамках стипендійної програми Українського ПЕН.

Передмова

Золота письменниця України Світлана Талан цим прекрасним твором увірвалася до сонму видатних авторів українського історичного роману, як-от зачинатель цього піджанру Пантелеймон Куліш чи велика наша сучасниця Ліна Костенко та десятки інших. Це п'ята й ще вдаліша спроба авторки після «Не вурдалаки» (2013) та «Розколотого неба» (2014), а також романів про війну на Сході України «Оголений нерв» та «Повернутися дощем» цікаво донести історію життя сучасному читачеві. Знаючи особисто скромну жінку й маму та велику і працьовиту письменницю, якою, безперечно, є моя видатна землячка Світлана Олегівна, читав цей твір кілька днів поспіль з трепетом й інтересом, захопившись цікавим сюжетом. Правдоподібно побудований на життєписі видатної етнографині та фольклористки Пелагеї Литвинової-Бартош, твір манив мене, знайомого з біографією головної героїні, деталями, які майстерно описала й емоційно довершила авторка. І лише час, що неочікувано нагадував про осінню ніченьку, спонукав перериватися до ранку. Проте магніт незвіданості змушував і далі поринати у книгу від розділу до розділу.

До професійних мазків по тексту як талановитий художник Світлана Талан додає приглушену тональність магічної таємничості народних традицій, замурованих кімнат у Москві чи життєвих пересторог та передчуттів головної героїні, майстерно змальовує її любов до природи (особливо осінньої), описує таїнство зі щоденником, який вела Пелагея Яківна чи не протягом усього життя. Безсумнівно, це ще більше підкреслює професійність

письменниці. Й лише поєднання життєвих негараздів та закінчення земного шляху героїні з природним завершенням сюжету роману викликало сум, адже звик уже мандрувати сторінками цієї вартої уваги книги.

Я впевнений, що роман варто прочитати як жінкам, так і чоловікам. І тут річ не лише у гендерній рівності. Адже Поліна Яківна — активна громадська діячка. Вона прожила нелегке, іноді нестерпне, життя і ще у другій половині XIX століття виступала за гендерний баланс, говорила про важливу роль жінки не лише в українській сім'ї, але і в тогочасному суспільстві.

Літературний твір Світлани Талан про сучасницю та землячку Пантелеймона Куліша, який на чотирнадцять років раніше за Полінку Бартош народився на Гуковому хуторі мальовничої Сіверщини тодішнього Глухівського повіту, розташованого навіть менше ніж за чотирнадцять верст від рідних Терebenьок головної героїні. Отож письменниця гідно дотрималася рамок часової віддаленості від описуваних подій. Очевидці вже давно покинули світ, але це не завадило Світлані Олегівні зобразити в тексті обставини та людей достовірно і глибоко. Постать Пелагеї Литвинової-Бартош уперше так ґрунтовно й скрупульозно, а головне, емоційно описана в літературі.

Правдоподібність чи не найважливіша у творі. Адже саме вона переконує читача, коли він разом з героями поринає у сюжетні перипетії, йдучи незримо поряд. Саме за цим визначають великий історичний роман. Ще один важливий критерій класики: на сторінках літературного твору порушують вічні теми. Якраз на часі, особливо за майже десятиліття російської військової агресії, майстерно виписані авторкою патріотичні погляди Полінки та її сестри Марійки під час їхнього навчання у Московському Єлизаветинському інституті. Сестри опонували закидам класної дами з приводу їхніх нібито малоросійських імен.

Відстоювали толерантне ставлення до кріпаків, прищеплене ще батьком Яковом Яковичем, а також пропагували українську мову серед російськомовних дівчат. Такі погляди з плином часу лише утверджувалися та розвивалися у переконання, всотані дітьми та онуками Пелагеї Яківни.

Завдяки актуальним для сьогодення прикладам, майстерно виписаним дитячим і юнацьким переживанням та рано набутому гіркому досвіду героїні роман буде цікавий не лише дорослим читачам, але й молоді.

*Андрій Гриценко, доктор педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри історії,
правознавства та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка,
член Національної спілки краєзнавців України*

* * *

Надзвичайно важливо, коли митці у своїй творчості наважуються заглибитися у пізнання найскладніших етнопсихологічних проблем духовності свого народу та національної душі. Осмислення таких проблем сьогодні набуває особливого смислу, оскільки пов'язане не тільки з пізнавальними інтересами, але й із життєво необхідним завданням — сприяти національно-культурному відродженню України.

Саме таке завдання поставила перед собою відома українська письменниця Світлана Талан, присвятивши художньо-документальний роман геніальній землячці — Пелагеї Яківні Литвиновій-Бартош, яку, без сумніву, можна зарахувати до найвидатніших жінок планети.

Ця книга про бунтарство духу справжньої українки проти темних сил покріпаченого суспільства, про проблеми утвердження статусу жінки як повноправного члена

суспільства. Такі книги пробуджують творчі сили й бажання глибше пізнати історію і культуру рідного народу.

У своєму романі авторка досліджує формування національних цінностей і духовне становлення героїні в жорстких умовах кріпацької російської імперії, розкриває духовну красу справжньої українки, її життєвий і мистецький подвиг. Письменниця так переконливо і достовірно розповідає про життя Полінки, Поліни, Поліни Яківни, ніби веде читача за руку крізь усе життя героїні. Перед читачем постають яскраві картини дитинства героїні, роки навчання, сімейне життя, педагогічна діяльність і наукова робота. Цінність творчої спадщини члена Наукового товариства імені Тараса Шевченка, члена-кореспондента Паризького антропологічного товариства Пелагеї Яківни Литвиної-Бартош складно переоцінити, а саме книга Світлани Олегівни Талан є тією чарівною скарбничкою для передання молодому поколінню духовної естафети через століття — як треба служити своєму народові.

Микола Гурець, дослідник Сіверщини

Пролює

Ніч видалася напрочуд тихою. Чорноту неба прикрасили досвітні зірки, й серпастиий місяць величався поміж ними, щедро обсипаючи землю срібним сяйвом. Принишкле село задрімало після чергового прожитого дня, дерева заспокоїлися, завмерли, не сміючи порушити урочисту тишу зоряної ночі. Було чути лише тихі кроки чоловіка, що квапився додому.

Яків Якович у справах їздив до Глухова, повернувся пізно і вимушений був затриматися в економіях графа Кушелева-Безбородька¹, де служив управителем. Так допізна чоловік працював нечасто, а тепер поспішав додому, де на нього чекала вагітна дружина. Яків Якович знав, що його кохана Лізонька не спатиме, поки він не повернеться, тож прискорив хід. Дорогу йому освічував молочним світлом молодик, і було видно навіть травичку понад доріжкою. Чоловік глянув угору — місяць йому ніби усміхався і хотів сповістити радісну новину.

— Невже?! — стукнула думка у голові, і він побіг.

Ліза мала ось-ось народити, і Яків Якович відчув, як від такої здогадки зашаленіло у грудях серце. Коли побачив у вікні спальні дружини світло — сумнівів не лишилося. Чоловік ще раз глянув праворуч, куточками вуст усміхнувся, немов дякуючи місяцю за добру звістку.

Біля дверей опочивальні Яків Якович побачив економку Катерину з рушниками у руках.

— Пане, вітаю! — радісно промовила жінка.

— Вже? — чомусь спитав він, на мить затримавшись біля дверей.

— Еге ж! Повитуха вже все зробила, можете зайти.

Чоловікові здалося, що від хвилювання, яке підхопило його вихором, захиталася під ногами земля, але він заспокоївся і тихенько постукав у двері перед тим, як зайти до кімнати.

Старенька жінка у білій хустині сиділа біля породіллі й витирала зволеним рушником її спітніле чоло.

— Лизавета Федорівна благополучно розродилися, — тихо промовила повитуха й відійшла.

Яків Якович поцілував гаряче чоло дружини. Жінка щасливо усміхнулася, торкнулася його волосся пальцями.

— У нас донечка, — сповістила вона.

— Дякую, люба! — розчулено промовив чоловік.

Повитуха, добре знаючи свою справу, піднесла немовля батьку. Він обережно взяв його на руки, й сльози щастя заблищали в очах. Яків Якович підійшов до вікна, через яке крізь нещільно зсунуті фіранки заглядав цікавий місяць.

— Коли я йшов додому, то мені дорогу вказував місяць, — стиха промовив чоловік і додав: — Він був у мене весь час праворуч.

— То добра прикмета, коли родиться дитинка на молодика, — озвалася повитуха, — так старі люди кажуть. До того ж сьогодні вже неділя, а народжені у такий день матимуть щасливу долю.

— Дай-то Боже! — сказав чоловік і звернувся до дружини: — Люба, як ми назвемо нашу донечку?

— Полінка, — відповіла жінка. — Гадаю, ти не будеш проти.

— Так ось, світе, сповіщаю тобі: третього жовтня 1833 року на хуторі Теробеньки, що на Глухівщині, у родині Бартошів народилася прекрасна дівчинка Пелагея. Приймай її і пошли щасливу долю, — промовив чоловік і кинув погляд на окраєць місяця.

Частина перша. Коли дощ пахне небом

У дітей нема ні минулого, ні майбутнього, зате, на відміну від нас, дорослих, вони вміють користуватися сьогоденням.

Жан де Лабрюєр

Яків Якович вийшов з кабінету, тихо, щоб не порушити сон дітей, причинив за собою двері й спустився у вітальню. Там була його сестра Наталія. У руках жінки тихо і монотонно постукували спиці, нитки для в'язання вона поклала собі у пелену. Побачивши брата, жінка відклала спиці.

— Зроби нам чаю, Наталочко, посидимо, поговоримо, — попросив чоловік. — Якщо можна, то з чебрецем та м'ятою.

— Можна! А чому б і ні? — промовила Наталія, підводячись.

Вони сиділи за столом неподалік каміна, попивали запашний чай з м'ятою та чебрецем. У маєтку нарешті запанувала тиша, і було лише чути, як тихо потріскують сухі поліна.

— Я хочу тобі подякувати, — неголосно промовив Яків Якович. — Лізонька без тебе не впоралась би ніяк. До речі, як там Марійка?

— Вередувало немовля, хоча й ніби вже одужало від застуди, але зараз, дякувати богу, заспокоїлося. Я його заколихала, тож спить. Та й Ліза притомилася з дітьми за день, рано лягла відпочивати.

— Нехай відпочине, їй нелегко зараз, — сказав чоловік. — Поліньці ледь минув рік, а вже Марійка народилася. Та й один переїзд з Терebenьок до Хмільника чого вартий. Без твоєї допомоги, сестро, ми б тут загнулися.

— Ну-у-у, — протягнула жінка і тихенько задоволено усміхнулася, — не одна я тут справляюся: он є і нянька, і куховарка, і конюх.

— Але ж ти не заперечуватимеш, що моя Лізонька нічого не тямить у домашньому господарстві й воно тримається на тобі? — спитав Яків Якович, кинувши погляд на сестру.

— Та якось вже даю раду, — погодилася сестра. — Лізу не можна у тому звинувачувати. Вона ж походить з аристократичної родини Туманських, жила не у нашій глушині, а в самому Петербурзі, й лише смерть батьків змусила її переїхати на хутір. Лизавета Федорівна — пещена петербурзька панночка, тож чи могла вона знатися на свинях, конях та городині?

— Та я все розумію і ні в чому Лізоньку не звинувачую. Вона хороша, турботлива мати, весела, жвава і кохає

мене, — промовив задумливо чоловік. — До заміжжя Лізонька часто приїздила на Чернігівщину, часто гостювала у своїх аристократичних родичів Миклашевських, Кочубеїв, Владиславових, які опікувалися нею, — поринув він у спогади.

— Еге ж! Турбувалися і намагалися віддати її заміж за якогось багатого поміщика, — нагадала жінка.

— А Лізонька вчинила, як вони казали, «неблагоразумно», покохавши мене, дрібноземельного дворянина, — усміхнувся чоловік. — Ось така вона, доля!

— Вона не могла не помітити твій розум, та й сам ти, брате, відрізнявся від вульгарних російських офіцерів. Дивлячись на тебе та Лізоньку, поволі задумуєшся, що не завжди у статках щастя, — промовила жінка. — Ти на дружину ледь не молишся.

— Я ж люблю її. Як інакше?

— Та бачу ж, не сліпа. Ви ніби створені одне для одного, хоча такі різні. Зізнаюся, коли ви вирішили побратися, то не вірила, що будете разом такі щасливі, а ви й у театри разом, і по гостях, і вдома, як два голубки. Шкода, що батько Лізоньки Федір Осипович, царство йому небесне, не побачив своїх онучок. Гарні дівчатка у вас, красиві, як квіточки, от тільки погано, що Марійка часто хворіє, — сказала Наталія і зітхнула.

— Нічого, переросте! — впевнено промовив Яків Якович.

Вони помовчали, допили чай, і жінка, прибравши зі столу чашки, знову взялася за спиці, які тихенько зацокали у вправних руках.

— Якове, от скажи відверто: ти не шкодуєш, що пішов з військової служби?

— Наталочко, я живу так, щоб ніколи не шкодувати за минулим. Усе склалося так, як мало бути. Я пішов зі служби у 1825 році, одружившись з Лізонькою, і відтоді служу

по різних економіях за управителя у графа Олександра Григоровича Кушелева-Безбородька. Жодного дня не пошкодував. Робота відповідальна, і доводиться багато працювати, але ж сам граф ставиться до мене з великою повагою і довірою. У нього скрізь має бути довірена особа. Я почав у графа служити із самого початку, відтоді, як у 1825 році Олександр Григорович у Макошиному заклав плантації цукрового буряку, — згадував Яків Якович. — До речі, він один із перших в Україні відкрив цукровий завод! — не без гордості промовив чоловік. — Першопрохідникам завжди нелегко, і я йому допомагаю.

Наталія про себе усміхнулася, згадавши, що якась від гостей Бартошів випадково почула, як поза очі брата називали «іпохондриком». Жінка не могла цілий місяць допетрати, що то за слово таке. Сказати про це Якову не наважувалася, бо хтозна, що воно означає. «Може, якесь лайливе чи образливе слово? — розмірковувала Наталія. — У родині Якова панує благодать, то нащо забивати все хороше якимось дурнувтим і незрозумілим словом?»

— Ой! Та чи мені знати ваші заводи та цукроварні? — тихо засміялася жінка, і її носик, подібний качиному, став схожий на плескату картоплинку. — Мені б з господарством упоратися та дівчаток Лизаветі Федорівні допомогти викохати.

— Сестро, ти у мене найкраща! Ти це знаєш?

— Та йди вже, Якове, відпочивати! — задоволено промовила жінка і додала: — Завтра підхопишся ні світ ні зоря і будеш весь день на ногах. А ноги не казенні, й у коняки їх не позичиш.

* * *

Якову Яковичу не були до душі численні поїздки до родичів Лизавети Федорівни, не подобалося бувати й на

балах. Шумні компанії, в яких вели світські бесіди, обговорювали останні події й не проминали нагоди попліткувати, його втомлювали. Проте Яків Якович добре розумів свою дружину, яка вважала себе аристократкою і прагнула дотримуватися тих звичок, хотіла спілкуватися і бути в центрі уваги. До чого тяжіла і його душа, і Лізи, і навіть Наталії, так до вистав у театрі², який вони обожнювали та намагалися не пропускати нові прем'єри, а після вдома згадували й обговорювали гру акторів і саме дійство. Лізонька з гордістю згадувала розповідь діда, Осипа Григоровича Туманського, який грав з 1751 року в театрі в палаці Кирила Розумовського у Глухові.

Якову Яковичу були до душі вільні від роботи вечори, коли вся родина збиралася у великій, теплій і затишній вітальні разом.

— Що у нас нового, любий? — зазвичай запитувала Лізонька, коли чоловік приносив свіжі газети та журнали.

— Зараз дізнаємося, — говорив він, зручно вмостившись біля столу.

Ліза брала п'яльці, заправляла нитку в голку й починала вишивати. Наталія в'язала або спицями сукеньки та кофтинки для дівчаток, або гачком капелюшки від сонця. Полюбляла жінка прикрашати меблі власноруч зв'язаними мережаними серветками.

Марійка та Полінька забавлялися іграшками на килимі посеред кімнати. Біля Марійки була нянька Параска — донька економки Катерини Афанасіївни, дівчина лагідна, добра, яка мала гарний голос і знала безліч українських народних пісень. Покінчивши зі справами, за старшою Полінькою приглядала економка Катерина, яку називали ідеальною кріпачкою. Вона була працююча, хвацька у господарстві — справжня права рука Наталії.

Яків Якович почекав, поки у кімнаті стихне, розгорнув газету і почав вголос читати новини з передовиці. Коли

закінчував, вони починали обговорювати події, про які йшлося на сторінках, потому чоловік читав наступну статтю.

Яків Якович робив невеличку перерву, щоб пригубити узвару з грушками та медом, при цьому поглядав на дітей. Чорнява Полінька геть відрізнялася від молодшої сестрички. Марійка любила гратися ляльками. Вона то роздягала їх, то вдягала, то пеленала, а старша сестричка мала за улюблену іграшку дерев'яного діда, яким лушили горіхи. Коли ж Полінька брала ляльку, то «варила» обід для неї, годувала з маленької ложечки, вклала спати в іграшкове ліжечко.

— Я буду працювати, — сказала Полінька, коли помітила, що на неї дивиться батько.

— І що ти, моя бджілочко, робитимеш? — вдавано серйозно спитав Яків Якович.

Мати дівчинки усміхнулася і відірвалася від вишивання.

— Збиватиму масло для діточок, — серйозно, якимось подорослому, відповіла дівчинка.

— А ну ж ну, я подивлюся, як це робиться, — зацікавлено мовила Наталія.

Полінька дістала з картонної коробки дитячі скарби і взялася «збивати» масло на маленькій карафці.

— Бачите, як треба, — сказала дівчинка і поглянула на дорослих.

— У тебе хороше вийшло масло, — похвалив батько, — даси скуштувати, чи добре воно на смак?

— Так! — Полінька взяла маленьку ложечку, принесла батьку. Чоловік вдавано задоволено прицмокнув губами й похвалив доньку. Мати дівчинки розсміялася, дивлячись на них.

— Тепер усе зроблено? — запитала жінка.

— Ні! У мене ще багато роботи, — заявила дівчинка.

— Що ще, Полінько? — поцікавився батько.

— Ви читайте газети, поки я працюватиму, — сказала дівчинка.

Вона всілася на килимку зручніше й почала «прясти» на маленькій кужелиці. Яків Якович задоволено усміхнувся собі у вуса і розгорнув журнал. Коли перегорнув чергову сторінку, то знову подивився на доньку.

— Стомилася від роботи, — сказала дівчинка, — а завтра мені ще треба фарбувати нитки. Робити не переробити, — зітхнуло дівча.

Лизавета Федорівна засміялася і сказала, що у неї справді дуже працювита донька.

— Якщо стомилася, то дай мені свого м'ячика, — попросив батько.

Полінька підхопилася, чорняві кучерики грайливо стрибнули по плечиках, миттю подала татові іграшку.

— Пам'ятаєш, Полінько, на що схожий м'ячик? — запитав він.

— Так, — кивнула дитина, — він круглий, як наша Земля.

— Молодчинка! Не забула, — похвалив батько.

— Це що? — Дівчинка вказала пальчиком на світлину в журналі.

— Це чоловік, він актор, грає у театрі, — пояснив батько.

— Він співає пісні? — допитувалася дівчинка. — Кому він співає?

Мати дівчинки лише сміялася з того, а Наталія добродушно промовила:

— Я тобі вже не раз казала: багато будеш знати — скоро будеш стара.

— Чому я буду старою? Старою бути погано? — не вгамовувалося допитливе дівча.

— От як станеш старою, сама дізнаєшся, — сказала Наталія.

— Коли я стану старою? Я буду такою, як ви?

Остання фраза змусила всіх розсміятися.

— Скільки запитань одразу, — зауважила Лизавета Федорівна, — не дитина, а самі суцільні «чому?», «де?» та «як?».

— Три з половиною рочки, а так добре говорить, і все їй треба знати, — промовила Наталія.

— Полінька росте розумною і допитливою, і це дуже добре, — сказав чоловік і згорнув журнал.

— Боженька поцілував нашу Поліньку в маківку, — сказала Наталія і чомусь наклала хрест на груди.

Яків Якович згадав ніч, коли народилася донечка, і того серпастого, незвично яскравого місяця-молодика, який супроводжував його до самого дому.

* * *

Яків Якович зайшов до кімнати дівчаток, щоб побажати їм спокійної ночі. Катерина Афанасіївна вже вклала Марійку, і дівчинка швидко заснула. З Полінькою було важче. Дівчинка уже не перший рік щовечора просила то почитати книжку, то розповісти казку, то заспівати пісеньку. Економка наполягала, щоб дитина сама читала, бо вже вміє, але дівчинка більше любила слухати, ніж читати.

— Полінька не схотіли сьогодні читати книжку, — доповіла Катерина.

Яків Якович сів на стілець біля ліжка доньки, поправив ковдру.

— Чому моя донечка не хоче читати? — лагідно запитав він.

— Чомусь не хоче, — розвела ручками дівчина, — вона завтра захоче.

— Добре, — погодився батько, — Полінька мені завтра ввечері прочитає. Домовились?

— Тільки трішки, — зітхнула дівчинка. — Я хочу казочку!

— Добре! Тобі Катерина розповість цікаву казочку, — сказав батько, — а ти, моя пташечко, одразу ж заплющуй оченята і спи.

— Татусю, а ти розкажеш мені казочку? — запитала дівчинка і притримала батька за руку.

Чоловік відчув дотик такої теплої, м'якої і рідної долоньки, й душа наповнилася теплом і ніжністю. Він завжди мріяв мати сина, але Бог послав двох красунь-донечок, і зараз, дивлячись у великі карі очі-намистинки Поліньки, він не шкодував. Полінька виправдовувала всі його сподівання і росла розумною і допитливою дитиною. Чоловік поклав свою долоню на ручку Поліньки й сказав:

— Казочку тобі розповість Катерина, а я розкажу віршика. Хочеш?

— Хочу віршика!

— Чого це ти, кишенько, плачеш?

Їсти чи питоньки хочеш?

«Не їсти, не пити не хочу,

З тяжкої жалості плачу:

Сам кухар сметанку злизав,

А на мене, кищоньку, сказав!», — прочитав батько.

— То наш кухар? — запитала Полінька.

— Ні, то такий віршик. Тобі сподобався?

— Навіщо він обманув?

І знову посипалися запитання, як з мішка горіхи. Чоловік поспішив піти, бо донечці вже час спати. Катерина Афанасіївна запитала, яку казочку хоче почути Полінька.

— Про Зміючку та Івасика-Телесика! — відповіла дівчинка.

— Та я ж і вчора, і позавчора її розказувала, — нагадала жінка, — і знову?!

— Я ще хочу! Або про Зміючку, або я не буду спати! — закапризувало дівча.

— Не будете слухатися, Полінько, я покличу Сударку! — пригрозила жінка.

— Хто така Сударка?

— Така страшна тітка із сивим волоссям, яка сидить у кукурудзі й стереже, щоб діти туди не лазили, — пояснила Катерина.

Полінька на мить замислилася, а потім видала:

— Зараз нема кукурудзи, тому Сударка до мене не прийде.

— Ох і розумні ж ви, Полінько, — усміхнулася жінка. — Добре! Ніхто сюди не прийде, і я розповім казочку.

Дівчинка слухала уважно, не перебивала і не запитувала, тож Катерина розповідала стишеним голосом, сподіваючись, що дитина вже засинає.

— Зміючко-Зміючко, відчини! Чи ти спиш, чи ти бздиш, чи пішла на вечорниці? — промовила Катерина, й одразу почувся заливистий сміх дівчинки. — Так ви, Полінько, хитрунка! Чекали, поки я саме це розкажу?

— Катерино Афанасіївно, чи не соромно тобі такого дитину навчати? — почувся позаду голос Наталії. — Якась сороміцька казка. Чи нема інших?

Жінка зайшла тихенько й почула останні фрази з казки.

— Та що я? Таке ж у казці мовиться. Чи я її вигадала? — винувато озвалася Катерина. — А Поліньці ця казка подобається.

— Йди вже. А ти, дитинко, заплюшуй оченята і спи! — наказала Наталія, і дівчинка натягнула на себе ковдру по саме підборіддя.

* * *

Яків Якович сидів за столом, вдаючи, що читає новий випуск газети, а сам спостерігав, як Параска поставила Поліньку на низенький стільчик і вкотре просила її заспівати пісеньку. Дівчинка поправила долоньками пишний поділ платтячка, провела рукою по чорнявим кучерикам волоссячка, огляділася навколо, ніби поруч були численні глядачі, й приємним дзвінким голосочком заспівала:

Полюбила Петруся,
Та й сказати боюся.

Далі приспів вже лунав дуєтом:

Ой, лихо, мій Петрусь,
Біле личко, чорний вус.

Кругле личко з ямочками на щічках сяяло усмішкою. Полінька, артистично взявшись за поділ платтячка, злегка згинала коліна і крутилася на всі боки, примовляючи:

Та за того Петруся
Била мене матуся,
Ой, із туги мій Петрусь
Пішов в військо, не вернувсь.
Ой, лихо, мій Петрусь
Пішов в військо, не вернувсь.
Що з ним в війську там було,
Моє серце не знало.
Не знала, молода,
Яка буде з ним біда.
Що мій миленький Петрусь
К тому світу повернувсь.

Яків Якович не стримався і заплескав у долоні.

— Браво! Браво! — похвалив він доньку.

— Дякую! — сказало дівча і зробило реверанс.

Полінька зіскочила зі стільчика так швидко, що Параска не встигла її утримати, побігла до батька. Щічки розчервонілися, великі очі-намистинки блищали від радості.

— Я добре співала? — запитала батька.

— Ти співала дуже добре!

— Коли у нас гості були, то я не хотіла читати їм байку і заспівала «Не ходи, Грицю», і вони мене похвалили.

— Твій виступ був чудовий!

— А ще я з мамою вивчила нову пісеньку, — похвалилася дівчинка.

— Яку ж?

Полінка прикусила нижню губу, вказівний палець приклала до підборіддя, очі звела вгору — вдала, ніби про щось думає.

— Не скажу, яку пісеньку ще знаю, — промовила після паузи.

— Чому ж?! — здивувався батько.

— Це сюрприз! — видало дівча.

— Нехай буде сюрприз! — погодився батько.

* * *

Яків Якович не сприймав і не розумів модні світські розваги. Зазвичай вони зводилися до офіційних і сімейних візитів. Під час візитів обов'язковими були зимові бали, на яких пліткували, а також знайомилися потенційні наречені й женихи. Бали та маскаради були не для Якова Яковича. Там він відчував, що навіть маски не потрібно вдягати, бо й так на кожному з вельмож є маска, якою він прикривається. За солодкими розмовами ввічливості були і задрість, і злоба, а розкішне модне вбрання жінок часто приховувало розпутне зрадливе тіло. Яків Якович іноді йшов на поступки дружині й возив її на такі зимові бали, де почувався ні в сих ні в тих.

Яків Якович погоджувався відвідувати театр, навіть по-блажливо ставився до бажання дружини обов'язково мати місце у ложі. Він діставав квиток Ліззонці на бажане місце, щоб побачити її задоволене усміхнене обличчя.

Родина Бартошів отримала листа від Василя Івановича Туманського, в якому він сповіщав про приїзд після Різдва. Лизавета Федорівна одразу розхвилювалася, покликала Наталію, щоб обговорити, як приймати гостя.